

מערך שיעור

"מבקשי צדק" שמאל-ימין-שמאל

שמאל וימין כלכלי: בין הזכות לקניין וצדק חלוקתי

מטרות השיעור:

- היכרות עם תפיסות השמאל והימין הכלכליות.
- היכרות עם עקרונות השיטה הכלכלית שמציעה התורה.
- יישום עקרונות התורה במציאות הכלכלית-חברתית במדינת ישראל.

מערך שיעור זה מבוסס על המאמרים הבאים:

1. הרב חיים דוד הלוי, במוצאי שנת השמיטה: המשטר החברתי התורתי מול הקפיטליזם והסוציאליזם, בתוך: ח' דגן ואחרים (עורכים), מבקשי צדק ביו חברה לכלכלה במקורות יהודיים, המכון הישראלי לדמוקרטיה, ירושלים 2016, עמ' 122-128.
2. מילטון פרידמן, קפיטליזם וחירות, בתוך: ח' דגן ואחרים (עורכים), מבקשי צדק ביו חברה לכלכלה במקורות יהודיים, המכון הישראלי לדמוקרטיה, ירושלים 2016, עמ' 129-131.
3. בנימין פורת, החקיקה החברתית-כלכלית של התורה: עקרונות יסוד, בתוך: ח' דגן ואחרים (עורכים), מבקשי צדק ביו חברה לכלכלה במקורות יהודיים, המכון הישראלי לדמוקרטיה, ירושלים 2016, עמ' 274-317.
4. ג'ונתן זקס, עושר ועוני: ניתוח יהודי, בתוך: ח' דגן ואחרים (עורכים), מבקשי צדק ביו חברה לכלכלה במקורות יהודיים, המכון הישראלי לדמוקרטיה, ירושלים 2016, עמ' 339-357.

מהלך השיעור:

1. פתיחה:

להסביר לתלמידים: בארץ מקובל לחשוב על המושגים שמאל וימין בהקשר של הסכסוך הערבי-יהודי. כולנו מחזיקים בראש את עמדותיו של הימני המצוי ועמדותיו של השמאלני המצוי. אך היום נדבר של שמאל וימין מסוג אחר, שמאל וימין כלכליים.

לחלק את הכיתה לשתי קבוצות, לתת לכל קבוצה קטע לקריאה (שלי יחימוביץ' / ערן בר טל) ולבקש מהתלמידים לנסח במשפט אחד את טענתו של הכותב/ת בנוגע לעושר ועוני[1]:

מערך שיעור

פחות ממשלה, יותר כלכלה, קטעים מראיון שערך עדי גרסאל עם ערן בר טל, בשבע 25/11/04. דבריו של בר טל מופיעים כציטטות. ערן בר טל הינו עיתונאי ופובליציסט.. בר טל מרצה במסגרות שונות בתחומים כלכליים וחברתיים. את מחאת המילקי אפשר כמובן לפטור כספין תבוסתני מבית היוצר של השמאל הקפיטליסטי, אבל מאמת אחת ברורה קשה מאוד להתחמק: יוקר המחיה בארץ הוא גבוה מאוד, רמת המשכורות נמוכה וההזדמנויות שמעניק המשק מצומצמות יחסית. מה גורם לכל זה? קל להאשים את "העשירים" החמדנים ואת הממשלה שלא "עושה מספיק" כדי לרסן אותם. אבל האמת נמצאת במקום אחר לחלוטין: ישראל פשוט לא מספיק קפיטליסטית.^[3] מכון פרייזר הקנדי... מפרסם מידי שנה מחקר מעמיק המדרג את כל מדינות העולם על-פי סולם של חופש כלכלי, באמצעות בדיקה של חמישה תחומים מרכזיים המשפיעים על אפיינה של הכלכלה: גודל הממשלה, הגנה על זכויות הקניין, יציבות המטבע, גודל הממשלה ועומס הרגולציה... אחת המסקנות המפתיעות של המחקר היא ההשפעה החיובית שיש לקפיטליזם וחופש על רמת החיים של אנשים מהעשירון התחתון... אפשר להבין מדוע דווקא במדינה קפיטליסטית העשירון התחתון יהיה עשיר יחסית. שוק קפיטליסטי מאופיין בסביבה עסקית פורחת ויעילות גבוהה. אלה יוצרים צמיחה כלכלית וביקוש לעובדים ולכן מובילים לעלייה במשכורות... תחרות חופשית טיבה שהיא מורידה מחירים – בין היתר של מזון ומוצרי צריכה בסיסיים – דבר שהוא אקוטי לעשירונים התחתונים. צריך לשים לב לנקודה הזאת... קפיטליזם היא השיטה הכלכלית החברתית ביותר.	שלי יחימוביץ', אנחנו, על כלכלה, חברה, מוסר ולאומיות בישראל, תל-אביב 2011, עמ' 21-22. שלי יחימוביץ' שימשה במשך שנים רבות כעיתונאית, וכיום חברת כנסת מטעם מפלגת המחנה הציוני. בפועל נוצרו שני מסלולי שכר מהופכים. אחד צולל לקרקעית עד להתרסקות, האחר ממריא אל החלל... בפלנטה אחת מאמיר שכרם של המנהלים לפסגות דמיוניות, למאות אלפי שקלים בחודש ואף למיליון ולשני מיליון שקלים בחודש, ובפלנטה האחרת מתנהל מסלול של ניצול עמוק ועוני מרוד... מכל מדינות המערב אנחנו המדינה עם הפערים הגדולים ביותר בין עניים לעשירים. שתי מדינות: מדינת עוני ומדינת עושר מופרז. ישראל, מדינה צעירה שהוקמה על כנפיו של החזון הציוני ושבה הילדים של המנכ"ל והילדים של המנקה הולכים יחד לצבא, היא האחרונה שיכולה להרשות זאת לעצמה... מדינת הרווחה המודרנית הכירה בכך שההון הוא מבורך ושיש לעודד את עשייתו. היא הכירה בכך שהיזמים המוכשרים והיצירתיים ראויים לתגמול ואף להתעשרות בשל תרומתם הייחודית לחברה, אבל היא התבססה על רגולציה^[2] כלכלית ומוסרית, אשר הבטיחה שההון לא יהפוך לכוח בלתי נשלט ונטול רסן. מדינת ישראל הצטיינה בכך במיוחד עם כינונה... מצד אחד התקדמו יפה מאז. מצד אחר בכל הנוגע לחלוקה הוגנת של המשאבים המשותפים, לבריונות של ההון ולמוסר האנושי – הידרדרנו 200 שנה לאחור.
--	--

מערך שיעור

לאחר מכן, לבקש מהתלמידים שקראו את שלי יחימוביץ' לנסח תשובה בשמה לטענת ערן בר טל, ולבקש מהתלמידים שקראו את ערן בר טל לנסח תשובה בשמו לטענתה של שלי יחימוביץ'.

3. להסביר: הימין והשמאל הכלכלי חלוקים בכל הקשור לצבירת הון על ידי אנשים פרטיים. לדידו של השמאל הכלכלי, יש לעודד אנשים בעלי כשרון לייצר אפשרויות לצבירת הון, אולם לצד זאת, יש להגביל התעשרות זו על מנת לאפשר חלוקה הוגנת של המשאבים ולמנוע יצירת פערים כלכליים-חברתיים. לדעתם של המצדדים בימין הכלכלי, יש לאפשר לכוחות השוק לפעול עם פיקוח מועט ככל הניתן. שוק חופשי אמנם מייצר שכבה של בעלי הון, אולם אלה מצדם מייצרים מקומות עבודה ושוק יעיל ותחרותי, מה שמביא בסופו של דבר לעליית רמת החיים של העשירונים הנמוכים.

4. האם ניתן לדבר על גישה יהודית ראויה לעושר ולעוני?

לצטט מתוך מאמרו של בנימין פורת[4]:

המקרא הוא ספר שכולו אומר חלוציות ומהפכנות. על רקע תקופתו במזרח הקדום הוא חולל מהפכות רבות במגוון תחומים — תפיסת האלוהות, הלאומיות, החוק ועוד — ובכלל זה גם מהפכה חברתית-כלכלית שמקופלת בחוקי התורה. המצוות החברתיות שבתורה טומנות בחובן שינוי של ממש בכל מה שהיה מקובל בזמנו במשטר הכלכלי-חברתי, במערכות היחסים בין עשירים לעניים, בפערים מעמדיים וכדומה.

- מה היא אם כך גישת התורה לצבירת עושר?

5. לחלק לתלמידים כרטיסיות עם ציטוטים שונים מהתורה.

לבקש מהתלמידים לבדוק את גישת התורה לעושר ולעוני לאור הנקודות הבאות:

- רגולציה (פיקוח)
- צבירת הון
- יחסי עשיר-עני.

לקט פאה ושכחה:

וּבְגָצְרָכֶם אֶת קִצְרֵי אֲרָצְכֶם לֹא תִכְלֶה פֶּאֶת שְׂדֶךְ לְקַצֹּר וּלְקַט
קִצְרֶךְ לֹא תִלְקֹט. וְכִרְמֶךְ לֹא תַעֲזוּב וּפִרְט כְּרִמְךָ לֹא תִלְקֹט לְעֵנִי.
וְלִגְר תַּעֲזֹב אֶתֶּם אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם.
(ויקרא יט, ט-י).

מערך שיעור

כי תקצר קצירך בשדך ושכחת עמר בשדה לא תשוב לקחתו לגר
ליתום ולאלמנה יהיה למען יברכך ה' אלקיך בכל מעשה ידיך. כי
תחבט זיתך לא תפאר אחריך לגר ליתום ולאלמנה יהיה.
(דברים כד, יט-כ).

שמיטת קרקעות ושמיטת כספים:

שש שנים תזרע שדך ושש שנים תזמר כרמך ואספת את תבואתה.
ובשנה השביעית שבת שבתון יהיה לארץ שבת לה' שדך לא תזרע
וכרמך לא תזמר. את ספיו קצירך לא תקצור ואת ענבי גזירך לא
תבצר שנת שבתון יהיה לארץ. והיתה שבת הארץ לכם לאכלה לך
ולעבדך ולאמתך ולשכירך ולתושבך הגרים עמך. ולבהמתך ולחיה
אשר בארצך תהיה כל תבואתה לאכל.
(ויקרא כה, א-ז).

מקץ שבע שנים תעשה שמטה. וזה דבר השמטה שמוט כל בעל
משה ידו אשר ישה ברעהו לא יגש את רעהו ואת אחיו כי קרא
שמטה לה'.
(דברים טו, א-ב).

שנת היובל:

וספרת לך שבע שבתות שנים שבע שנים שבע פעמים והיו לך ימי
שבע שבתות השנים תשע וארבעים שנה. והעברת שופר תרועה
בחדש השביעי בעשור לחדש ביום הכפרים תעבירו שופר בכל
ארצכם. וקדשתם את שנת החמשים שנה וקראתם דרור בארץ
לכל ישביה יובל הוא תהיה לכם ושבבתם איש אל אחזתו ואיש
אל משפחתו תשובו. יובל הוא שנת החמשים שנה תהיה לכם לא
תזרעו ולא תקצרו את ספיו ולא תבצרו את גזירי. כי יובל הוא
קדש תהיה לכם מן השדה תאכלו את תבואתה. בשנת היובל הזאת
תשובו איש אל אחזתו. (ויקרא כה, ח-יג).

מערך שיעור

וכי ימוך אחיך עמך ונמכר לך לא תעבד בו עבדת עבד. כשכיר
כתושב יהיה עמך עד שנת היבל יעבד עמך. ויצא מעמך הוא ובניו
עמו ושב אל משפחתו ואל אחזת אבותיו ישוב. כי עבדי הם אשר
הוצאתי אתם מארץ מצרים לא ימכרו ממכרת עבד.
(ויקרא כה, לט-מב).

6. לאסוף את התשובות במליאה,

תשובות אפשריות עשויות להיות:

- הפיקוח נעשה על ידי המצפון הדתי ו/או דבר ה' ולא על ידי מוסדות רשמיים / ציבוריים.
- הסיוע של העשיר לעני נעשה באופן ישיר (מצוות לקט, שכחה ופאה) ולא באופן עקיף באמצעות הסדרה של מוסדות. האחריות אם כך נופלת על כתפיו של כל יחיד ויחיד ולא על כתפי הציבור.
- הסיוע לעני איננו תלוי ברצונו הטוב של העשיר אלא מעוגן בחובה דתית.
- הפיקוח (הדתי) על צבירת ההון מעוגן בשגרה הנעשית אחת למספר שנים, שמטית כספים אחת לשבע שנים והשבת הנחלות אחת לחמישים שנה.
- ישנו פיקוח על חלוקת המשאבים (שמטית קרקעות אחת לשבע שנים והחזרת הנחלות אחת לחמישים שנה)
- ההגבלה קיימת לגבי קרקעות אולם לא לגבי רכוש מסוג אחר, כגון מטלטלין[5]. (מניעת השתלטות על אמצעי היצור, אולם אין הגבלה על פירות ייצור זה)
- קיים צמצום הפער בין עשירים ועניים מעת לעת, אולם אין הגבלה גורפת של צבירת הון.
- חירות האדם ונחלתו הן זכויות שבסופו של דבר תשובנה אליו, בין בשנת השמיטה ובין בשנת היובל.

7. לאור פסוקי התורה שנלמדו, האם ניתן ללמוד על תמיכת התורה בגישת הימין הכלכלית או בגישת השמאל?

התורה למעשה איננה תומכת באף אחת מן השיטות, שכן, כשיטת הימין היא מצמצמת מאוד את הפיקוח של מוסדות השלטון על הפעילות הכלכלית, ומעגנת את היחסים בין עשירים ועניים בחובה דתית בלבד. כשיטת הימין, היא מאפשרת צבירת רכוש על ידי יחידים, בוודאי כאשר מדובר במטלטלין. כל מתן סיוע מידי העשיר לעני נעשה באופן ישיר וללא תיווכו של השלטון. מאידך, כשיטת השמאל, התורה איננה מאפשרת צבירת הון ללא פיקוח או השתלטות על אמצעי היצור (קרקעות). התורה אף דואגת לצמצום הפער בין עשירים ועניים, הגם שאיננה מבקשת לבטלו כליל.

8. להסביר: התורה איננה תומכת בגישה זו או אחרת, אלא מבקשת להציג עקרונות של הגינות העשויים להתקיים בכל שיטה כלכלית באשר היא.

מערך שיעור

גיא רולניק, מייסד העיתון הכלכלי דה מרקר, נוהג לבקר את גישת הימין הכלכלי וגישת השמאל הכלכלי גם יחד. לדבריו, הגישה הימנית הולידה את הטייקונים בעלי ההון בעוד גישת השמאל הכלכלי הביאה לאיגודי עובדים חזקים מידי. הנה ציטוט מדבריו [6]:

מחירי הדירות עולים, תקציב הביטחון ממשיך להתנפח, המיסוי גדל, מערכת הבריאות מידרדרת, מחירי המזון, הרכב ומוצרי צריכה רבים הם עדיין מהגבוהים בעולם. לא הרבה השתנה בישראל בשלוש השנים שחלפו מאז פרצה המחאה החברתית.

השינויים המעשיים המשמעותיים התמצו בינתיים בהתפרקות הפרימידות, בהקטנת כוחם של הטייקונים וברפורמה בענף סלולר, שצמצמה את חשבון הסלולר ב-50%-80%.

אבל דבר אחד השתנה ובגדול, והוא השיח הציבורי, הנרטיב הישראלי והדרך שבה רוב הישראלים תופשים את המודל הכלכלי והחברתי של המדינה.

בישראל של 2014 רבים כבר יודעים להבחין בין אנשי עסקים שמייצרים ערך לבין אלה שלוקחים ערך קיים, בין מערכת פיננסית שמתווכת בין משקיעים ליזמים למערכת שגובה דמי מעבר בגלל גודלה, בין צורכי הביטחון לבין תקציב הביטחון, בין פנסיה תקציבית לפנסיה צוברת, בין גודל הממשלה לבין האפקטיביות שלה....

אבל בעוד שבתחום כשלי הממשלה והשוק יש התקדמות מתמשכת, השיח על הפתרונות או על מודלים כלכליים חלופיים לא התקדם באופן ניכר. רוב הפתרונות תקועים עדיין בסיסמאות של קפיטליזם מול סוציאליזם, הפרטה מול הלאמה, העלאת מסים מול הורדת מסים, ובמקרים הגרועים יותר רדוקציה של כל בעיות הכלכלה והחברה לשלוש קבוצות באוכלוסייה: חרדים, ערבים ומתנחלים.

9. משימה לתלמידים:

גיא רולניק סבור כי השיח תקוע בחלוקה בין קפיטליזם (ימין כלכלי) וסוציאליזם (שמאל כלכלי). לדבריו, יש להתעלות מעל גישה כלכלית זו או אחרת על מנת לייצר פתרונות לניהול כלכלה הוגנת. הציעו לרולניק 5 עקרונות לניהול משק כלכלי הוגן על בסיס פסוקי התורה שנלמדו קודם לכן בשיעור [7].

[1] בנימין פורת, החקיקה החברתית-כלכלית של התורה: עקרונות יסוד, בתוך: ח' דגן ואחרים (עורכים), מבקשי צדק ביו חברה לכלכלה במקורות יהודיים, המכון הישראלי לדמוקרטיה, ירושלים, 2016, עמ' 274.

[2] ניתן לעגן מסקנה זו בהבדל בין בתי ערי חומה ובין בתי החצרים אינם נתונים בעיר. המקרקעין שמחוץ לעיר, דינם כשדה, בעוד המקרקעין שבתוך העיר, דינם כמטלטלין (ויקרא כ"ה כ"ט-ל"א).

[3] גיא רולניק, כיצד נתקן את שוק העבודה הישראלי?
<http://www.themarket.com/markerweek/thisweek/1.2262810>

[4] ניסוח של שישה עקרונות ניתן למצוא במאמרו של בנימין פורת, החקיקה החברתית-כלכלית של התורה: עקרונות יסוד, בתוך: ח' דגן ואחרים (עורכים), מבקשי צדק ביו חברה לכלכלה במקורות יהודיים, המכון הישראלי לדמוקרטיה, ירושלים 2016, מעמוד 90 והלאה.

מערך שיעור

[1] כדאי להקדים ולהסביר לתלמידים כי טענה איננה העובדות אלא הפירוש הניתן להן. לפיכך, טענה היא אמירה שניתן לחלוק עליה.

[2] רגולציה – פיקוח.

[3] קפיטליזם – שיטה כלכלית המפקידה את כלכלת המדינה (רובה או חלקה) בידי אנשים בעלי הון ולא בידי השלטון. על פי שיטה זו השוק החופשי מניע את הגלגלים הכלכליים ולא יוזמות המנוהלות ומפוקחות על ידי המדינה.